

РАЗГРАНИЧЕНИЕ МЕЖДУ ПОНЯТИЯТА “СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕТО” И „РЕЧ НА ОМРАЗАТА”

Александър Янков, докторант към катедра „Национална сигурност и публична администрация“, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме:

Настоящата статия представлява опит за разграничаване на понятията „свобода на изразяване“ и „реч на омразата“, като се открояват основните им елементи. Посочени са и някои от международните документи, в които те са споменати. Изтъкнато е, че въпреки честото използване на термина „реч на омразата“ в теорията няма общоприето определение. Открити са някои белези, изведени от дискусията, провеждана от изследователи и експерти, както и от практиката на Европейския съд по правата на човека.

***Ключови думи:** свобода на изразяване, реч на омразата, публични политики.*

DISTINCTION BETWEEN THE TERMS ‘FREEDOM OF EXPRESSION’ AND ‘HATE SPEECH’

Alexander Yankov – PhD Researcher, Department of National Security and Public Administration, Law and History Faculty, South-West University “Neofit Rilski”

Abstract:

This article is an attempt to distinguish between the concepts of ‘freedom of expression’ and ‘hate speech’, highlighting their main elements. Some of the international documents in which they are mentioned are also discussed. It is pointed out that despite the frequent use of the term ‘hate speech’, there is no generally accepted definition in the theory. Some characteristics have been commented, that derived from the discussion held by researchers and experts, as well as from the case-law of the European Court of Human Rights.

***Keywords:** freedom of expression, hate speech, public politics.*

Въведение

Свободата на словото и изразяването е основно право на човека, играещо жизненоважна роля при упражняването и защитата на други права. Възможността за изразяване на мнение и за споделяне на

информация е важен индикатор за спазването на принципа на демокрацията и институционалния капацитет и ангажираност в различните общества. Понятия като „гражданско общество“ и „плюрализъм“ не могат да се обективират без свободно изразяване на мисълта и обективно състезание на противоположни политически идеи. Толерантността на идеите е необходимо условие за съвместно съществуване в съвременните мултикултурни общества.

Свободата на изразяване обаче може да бъде използвана за екстремистки цели и в определени случаи с нея може да бъде злоупотребявано, което води до феномен с противоположно съдържание, какъвто се явява речта на омразата. Определени индивиди и групи в обществото може да изразяват идеи за превъзходство над определена раса, конфесия или нация с намерението да унижават всички онези, които не принадлежат към „тяхната“ група, както и да подбуждат към изолация, сегрегация и дори геноцид. В такива случаи свободата на изразяване би могла да се превърне в реч на омразата. Това подчертава значението на дискусиата относно свободата на изразяване и злоупотребата с нея и речта на омраза.

1. Свобода на изразяване

Свободата на изразяване като право всъщност произлиза от идеята за равенство и правата на човека. Тя има сериозна философско-етична и правно-политическа подплата. Както бе посочено, тя е и една от основните гаранции за отворено и плюралистично общество. Историята ѝ ни отвежда към историята на демокрацията в Европа и в Съединените щати, както и към борбите за свобода на печата и медиите. Особено значение придобива през XX век, когато утвърждаването на свободата на изразяване е изключително важно в периодите, свързани със сериозни обществени травми, например след двете световни войни.

След падането на Берлинската стена гарантирането на свобода на словото и информацията бе очаквано наред с осигуряването на плюрализъм, пазарна икономика и конкурентност, защита на правата на човека и неговата индивидуалност. Свободата на изразяване като право, обаче, бе до известна степен радикализирана във всичките ѝ аспекти, особено в държавите от Централна и Източна Европа. Медиите бяха заети с преки политически речи, демонстрации, брошури, безплатни интервюта, аналитични статии, докато свободната комуникация между правителствата и гражданите трябваше да бъде установена като основен принцип на демократично равенство.

Дори беглият анализ на редица международни документи (чл. 19 от Всеобщата декларация за правата на човека, чл. 19 от Международния пакт за гражданските и политическите права, чл. 10 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и чл. 11 от Хартата на основните права в Европейския съюз), които дават международната уредба на свободата на изразяване, налага извода, че тя е основно гражданско и политическо право, като в повечето случаи се възприема от изследователите като абсолютно гражданско право. Като политическо право тя би могла да бъде подложена на определени ограничения, изрично посочени в ЕКЗПЧОС.

Правната доктрина разглежда свободата на изразяване като компилация от няколко права (като свобода на съвестта, религията и убежденията, право на публично изразяване на мисълта, право на участие в културния живот, право на неприкосновеност на личния живот), което безспорно поражда определени затруднения при концептуализирането ѝ.

Свободата на изразяване би могла да бъде разглеждана и като двойно право – от една страна, правото на индивида да изпраща, разпространява или изразява определени мнения и идеи, и от друга страна, правото му да търси и получава информация в различна форма (устно, писмено, чрез социални медии и новите информационни и комуникационни технологии). Именно това поражда интереса към нея сред участниците в публичните политики. Оттук и акцентът върху създаването на медийни политики и необходимостта да се наблюдава широк обхват на дейностите, които се предприемат в светлината на този контекст от Съвета на Европа с оглед регулирането както на свободата на изразяване, така и на неприкосновеността на личния живот.

В този смисъл при уточняването на терминологията и правното значение на свободата на изразяване, чл. 10 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи е от изключителна важност. От началото на XXI век принципното значение на Конвенцията е да формулира „абстрактен конституционен модел“ за целия европейски континент, както и да насърчи сближаването и функционирането на публичните институции на всички равнища на управление в Европа.

2. Реч на омразата

Свободата на изразяване в своята същност предвижда обмен на идеи и плурализъм, за може чрез комуникация да се реализират демокрацията и политическият дискурс. Ето защо ограниченията, които

й се поставят, следва да не я застрашават или да не водят до злоупотреби с нея.

При разглеждането на ограниченията на свободата на изразяване може да се идентифицират случаите, когато определен израз може да навреди на цели, които са легитимно защитени. В този смисъл речта на омразата е самата противоположност и най-тежката злоупотреба по отношение на свободата на изразяване.

Речта на омразата е сериозен и комплексен проблем на съвременните общества, посветени на зачитането и подхранването на културния плурализъм и толерантност. Нормативното регулиране на речта на омразата в голяма степен е явление от периода след края на Втората световна война. Речта на омразата е насочена срещу определена група. Използва се за обида на дадено лице поради расовата, етническата, религиозната или друга група, към която то принадлежи. Подобна реч по принцип се стреми да осъди отделния човек или групата като цяло, изразявайки гняв, дори склонност към насилие. Тя съдържа послание за унижение и по-ниско положение на членовете от засегнатата група. На практика всички расистки, ксенофобски, хомофобски и други свързани с тях нападки относно идентичността биха могли да бъдат класифицирани като „реч на омразата“.

Имплицитното определение на речта на омразата се съдържа в Препоръка No R (97) 20 на Комитета на министрите на Съвета на Европа относно „речта на омразата“ от 1997 г. Допълнение към същия документ посочва, че терминът „реч на омразата“ трябва да се разбира като понятие, обхващащо всички форми на изразяване, които разпространяват, подбуждат, оправдават расизма, ксенофобията, антисемитизма или други форми, основани на нетолерантност, включително нетърпимост, изразена чрез агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинствата и мигрантите¹. По аналогичен начин Европейският съд по правата на човека като отправна точка в решенията си възприема речта на омразата като реч, която обхваща „всички форми на изразяване, които се разпространяват, подбуждат, насърчават или оправдават расизма, ксенофобията, антисемитизма или други форми на омразата, основана на нетърпимост“². Например, по делото *Gündüz v. Turkey*³ съдът се

¹ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers on “hate speech” http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec%281997%29020&expmem_EN.asp. Посетен на 07.10.2021 г.

² *Erbakan v. Turkey* (Application no.59405/00), Judgment 6th July 2006, § 56.

³ *Gündüz v. Turkey* (Application no. 35071/97), Judgment 4th December 2003, § 22.

позовава пряко на Препоръката на Комитета на министрите от 1997 г. в частност и относно определянето на понятието „реч на омразата“.

Когато говорим за термина „реч на омразата“, е необходимо да споменем, че въпреки честото използване на този термин няма общоприето определение. В дискусиата, провеждана от изследователи и експерти, се забелязват множество предложения за определения, както и са открити различни признаци.

В този смисъл „речта на омразата“ би могла да бъде определена като вид изразяване, предназначено да насърчава омразата въз основа на раса, религия, етническа принадлежност, национален произход, пол, сексуална ориентация, социален произход, физическо или психическо увреждане:

- адресат на тази реч могат да бъдат едно или повече лица, обединени в група, което / която притежава особени характеристики;
- защитената характеристика е обща особеност, присъща на групата, например раса, религия, етническа принадлежност, националност, сексуална ориентация или друг подобен общ белег, който е основополагащ за идентичността.

Речта на омразата може да бъде свързана с цял спектър от отрицателни дискурси, включващи крайни форми на предрасъдъци, стереотипи и пристрастия. Освен езиковото изразяване, речта на омразата включва и много други форми, като например:

- публично използване на определени символи (свастика), включително на представяне на паради, протести и др.;
- горящи кръстове (например, при Ку Клукс Клан в САЩ);
- изгаряне на знамена;
- разпространение на листовки с подобно съдържание, графити, плакати;
- радио и телевизионни предавания, а отскоро и изразяване по интернет и в социалните медии.

3. Елементи на речта на омразата

Европейският съд по правата на човека в съдебната си практика е открил няколко елемента на речта на омразата, а именно намерение, съдържание, т.е. контекста на изразяването и последиците:

- намерение за разпространение на омраза срещу определена група. Речта на омразата означава изразяване, което цели да се подбуди, насърчи или оправдае омразата към лица, свързани с определена група (расова, религиозна или етническа група, ЛГБТ общност и др.). Такова намерение да се подбужда или насърчава нетърпимост, расизъм, хомофобия, насилие и т.н. следва да се

разграничи от намерението да се информира обществеността по въпроси от общ интерес (вж. например *Jersild v Denmark*)⁴.

- съдържание / контекст на конкретно изразяване. Преценката дали определено изразяване представлява реч на омразата ще зависи както от съдържанието му, така и от конкретните обстоятелства на случая, т.е. в допълнение към съдържанието, контекстът на конкретното изразяване също може да бъде от значение. Например, дали изявлението е дадено от политик, журналист, художник, обикновен гражданин, на кое място и по кое време и т.н.

- последици / резултати, произтичащи от речта на омразата. Речта на омразата, освен че обижда достойнството на лицето / лицата, към които тя е насочена, е и реч със способност да нарушава обществения мир и да подбужда към насилие, инциденти и дори престъпления. Последиците обхващат всички социално пагубни ефекти, причинени от такова изразяване, въпреки че действително причиняване на по-тежки последици липсва.

Въпросът за защитените характеристики е един от ключовите аспекти на понятието за речта на омразата. Приема се, че съществуват определени фактори, които трябва да бъдат взети предвид:

- неизменни или основни характеристики – речта на омразата е насочена към определени аспекти от самоличността на дадено лице, които са непроменими или основополагащи за самовъзприятието на дадено лице. Понякога тези характеристики са очевидни (като раса или цвят на кожата) и обикновено представляват маркери за групова идентичност. Не всички неизменни или основни характеристики обаче са маркери за групова идентичност. Така например, сините очи може да са неизменна характеристика на конкретен индивид, но синеоките хора не се идентифицират като група, нито пък другите ги възприемат като група, следователно цветът на очите не може да бъде маркер за групова идентичност;

- социален и исторически контекст – определянето на защитените характеристики изисква също разбиране на историята на потисничеството и дискриминацията, както и настоящите социални проблеми. Защитените характеристики следва да включват характеристиките, които са били в основата за предходна дискриминация или потисничество, както и тези, които са основа за съвременните проявления. В случая с предишния пример синеоките хора не са преживели история на потисничество, нито изпитват дискриминация в момента, следователно изразяване, насочено към тази характеристика, не може да бъде определяно като реч на омраза.

⁴ *Jersild v Denmark*, Application no. 15890/89, Judgment 23rd September 1994.

Като се има предвид, че речта на омразата е свързана с расистки, ксенофобски, хомофобски и други подобни начини на изразяване, списъкът на защитените характеристики би бил сведен до следното:

- раса, цвят на кожата, религия или религиозно вярване, етническа принадлежност, национален произход, гражданство, език;
- пол, сексуална ориентация;
- физическо или психическо увреждане;
- социален произход.

Защитените характеристики по отношение на речта на омразата не включват напр. политическата принадлежност на лицето или неговите политически убеждения, както и икономическото или финансово състояние, семейното положение, образованието и др. Те със сигурност могат да бъдат основа за дискриминация срещу физическо лице, но обидата във връзка с принадлежност към такава група (напр. членство в политическа партия) няма да се счита за реч на омразата. Това е така, защото подобна принадлежност не функционира като маркер на идентичността на индивида.

4. Последници от речта на омразата

Речта на омразата причинява големи щети както на конкретен индивид, така и на определени групи, т.е. тя е насочена и към обществото като цяло. Речта на омразата причинява емоционално и психологическо страдание на жертвите, засяга социалната мобилност и перспективите за кариера; създава усещане за унижение и изолация, за социално и политическо изключване на определен сегмент от гражданите в обществото. Засегнатото лице може да реагира, като търси бягство чрез алкохол, наркотици или други форми на антисоциално поведение. Тези последици може да произтичат от унижението, съдържащо се в речта на омразата.

Речта на омразата нанасява самия „пазар на идеи“, образователната среда и идеала за равенство – равното третиране и принципа на недискриминация, които са в основата на всяко демократично общество. Речта на омразата потенциално би могла да доведе до престъпления и геноцид, като класификацията или символизацията на езикова основа е една от измеримите стъпки към геноцид.

Речта на омразата има вредно въздействие върху реда и качеството на живот в обществото, тя сериозно уврежда социалната тъкан и допринася за разделяне на общностите.

Библиография:

1. *Erbakan v. Turkey* (Application no.59405/00), Judgment 6th July 2006, § 56.
2. *Gündüz v. Turkey* (Application no. 35071/97), Judgment 4th December 2003, § 22.
3. Howard J.W. *Free Speech and Hate Speech*, in: Annual Review of Political Science, 2019. 22:93–109. Online at polisci.annualreviews.org <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051517-012343>
4. *Jersild v Denmark*, Application no. 15890/89, Judgment 23rd September 1994.
5. Mihajlova, E., J. Bacovska, T. Shekerdjiev *Freedom of expression and hate speech*, OBSE, Skopje, December 2013.
6. Macovei, M. *Freedom of Expression*, A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Human Rights Handbook No.2.
7. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers on “hate speech” http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec%281997%29020&expmem_EN.asp.